

Душан Мартиновић

ДУШАН Д. ВУКСАН (1881—1944) И ЊЕГОВО СТВАРАЛАШТВО

У плејади стваралаца из друге половине XIX и прве половине XX стољећа, који су својим вишеструким и плодотворним дјеловањем задужили Црну Гору, истакнуто мјесто заузима Душан Д. Вуксан, Србин из Лике. За четврт вијека борављења у Црној Гори и бављења Црном Гором (1910—1936), истински је задужио њено образовање, културу и науку. У почетку се бавио проблематиком васпитања и образовања младих нараштаја и писањем уџбеничке литературе. Постао је потом веома запажени културни радник: библиотекар, библиограф, музеолог, архивист, колекционар, покретач и уредник часописа. Главна преокупација му је, међутим, била наука. Бавио се историјским наукама и историји ородним научним дисциплинама; археологијом, археографијом, етнографијом, историјом књижевности и другим научним гранама. Утемељивач је и дугогодишњи главни уредник *Записа* (1927—1941), без којих се, тако рећи, не може замислити успјешно и комплексно изучавање прошлости црногорског народа и Црне Горе уопште, часописа који је у послеријатном раздобљу социјалистичке изградње у нашој земљи успјешно наставио своју предратну традицију, само под адекватнијим називом — „Историјски записи“, који ове године прослављају значајан јубилеј — 60. годишњицу свога постојања.

Тим поводом, одазивајући се љубазном позиву Главног уредника, имали смо задовољство да напишемо ову више пригодну био-библиографску скицу портрета Душана Вуксана, без претензија да дубље улазимо у његов богати стваралачки обрис и залазимо подробније у поједине сегменте његовог вишеструког стваралаштва које се приближава, ако не и прелази, 10.000 страница штампаног текста. То би, по нашем мишљењу, био задатак његовог будућег биографа који би свестрано и студиозно проучио

његово дјело, научно га валоризовао и одредио му одговарајуће мјесто у историографији и шире — науци у цјелини. Укратко, био би то захвалан посао, предмет подобан за једну опсежну монографију, коју Вуксан, без сумње, заслужује.

1

Душан Вуксан је рођен 3. јула 1881. године у личком селу Медак. Студирао је на Загребачком свеучилишту славистику и класичну филологију. Након завршетка студија постављен је 1907. године за професора Гимназије у Бјеловару. Почетком 1910. године дошао је у Црну Гору. Тада га је црногорско Министарство просвјете и црквених послова поставило за контрактуалног наставника Цетињске гимназије. У периоду од 27. јануара до 30. септембра 1913. године изводио је наставу српског и латинског језика. Уз то, водио је гимназијску библиотеку и извршио каталогизацију књижног фонда. (Био је први од државе плаћени средњошколски библиотекар у Црној Гори.) Предавао је и питомцима Војне школе на Цетињу. Стручно и методски спреман, у наставно-васпитном процесу показивао је одмјереност и сталоженост; није долазио у сукоб ни са колегама нити са ученицима, јер се односио с „пуно љубави к школској младежи и њеном напретку“ Узимајући видног учешћа у свеколиком школском животу и важнијем културно-просвјетном раду и прегнућима оновремене црногорске пријестонице, Душан Вуксан је убрзо стекао популарност и међу просвјетним и културним радницима и у грађанству.

Раније започети научни и стручни рад, у вријеме студирања, наставио је по доласку на Цетиње. Интересовао се за поједине проблеме књижевне историје. Када су 1911. године професори Цетињске гимназије др Никола Шкерковић и књижевник Душан Ђукић покренули *Дан*, часопис за науку и књижевност, међу првим сарадницима се нашао и Вуксан и објавио одломак из своје критичке анализе загребачких рукописа Гундулићева „Османа“

Послије балканских ратова и територијалног проширења Краљевине Црне Горе, између осталог, и на подручју Метохије, црногорска власт је у новоослобођеним крајевима организовала јавне службе и обнављала и оснивала школе, поклањала пажњу култури и просвјећивању народа. Тада је и Д. Вуксан, средином новембра 1913, по потреби службе постављен за уговорног професора и вршиоца дужности директора новоосноване Велике државне гимназије у Пећи. Вуксан је на тој дужности остао до конца 1915. године, када су догађаји првог свјетског рата условили прекид рада у школама.

По окончању првог свјетског рата и формирању југословенске државе (1918), Душан Вуксан је наставио рад у Пећкој гим-

назији, али је у јануару 1921. године пензионисан. Као пензионер биран је за народног посланика у Уставотворној скупштини СХС. Реактивиран је марта 1923. и постављен за директора у Бернама (сада Иванград). Одатле је јуна 1924. премјештен на Цетиње, за просвјетног инспектора Зетске области, коју је функцију обављао до августа 1925. године. Тада је поново враћен на дужност директора Беранске гимназије. Августа 1926. био је кратко вријеме и управитељ Учитељске школе у истоме мјесту. Двадесетог августа 1926. поново је премјештен на Цетиње и постављен за директора Велике државне гимназије и вршиоца дужности директора тада тек обновљеног Државног музеја Црне Горе (основаног 1896), да би посве напустио просвјетну струку и посветио се сав сређивању Дворског архива и библиотеке, а, уз то, и редакторским пословима.

Тих година су Вуксанове иницијативе и покретачке акције, његово прегалаштво, радна и стваралчка енергија, која је била огромна, дошли до пуног изражаја. Прво је 1925. године покренуо на Цетињу први поратни часопис *Ловћенски одјек*, гласило белетристичко-научног карактера. За непуну годину дана излажења часописа Вуксан је уредио 12 бројева (од чега 6 потоњих заједно). Гашење овог часописа његов главни уредник је с правом окарактерисао као „неуспјех Црне Горе“ Иако кратког вијека, часопис је својом програмском оријентацијом и нивоом публикованих садржаја привукао пажњу научне и стручне јавности оновремене Црне Горе. Он је у извјесном смислу био претеча *Записа*, такође часописа за књижевност и науку, који ће покренути Душан Вуксан, уз помоћ неколицине цетињских професора (Илија Зорић, Радосав Меденица, Милан Вукићевић и Видо Латковић), средином наредне, 1927 године.

Записи су се појавили 1. јула 1927 године и излазили су у мјесечним свескама до 1. априла 1933. године, а онда је настао краћи прекид у континуитету њиховог излажења. Појава овог часописа представљала је, несумњиво, значајан културно-историјски догађај у међуратној Црној Гори. Њихова прва серија (1927—1933) израсла је до нивоа угледног научног и књижевног гласила, које је превазишло регионалне границе и значај. По уређивачкој политици, отворености, квалитету објављених садржаја, редовном ритму излажења — часопис је стекао у међуратном периоду југословенску репутацију. Благодаречи Вуксану, који је био душа *Записа*, главни и одговорни уредник његове прве серије, а и осталим члановима Редакцијског колегијума, око часописа су се окупљали не само сарадници из Црне Горе и Црногорци ван ње већ и еминентни ствараоци из развијених центара и средина предратне Југославије; припадници разних генерација и нивоа: даровити почетници и већ афирмисани књижевници и научни посленици. У првој серији су објављена 72 броја (68 свезака и 2 дво-броја) на 4.452 странице.

Упркос великом пожртвовању и зналачком раду на овим важним пословима, због тога што се као припадник Самосталне демократске странке политички замјерио режимским властима, 17 јула 1932. године Министарство просвете је Вуксана пензионисало „по хитном поступку“ и телеграфски обавијестило да преда дужност другом лицу. (У међувремену је кратко био управник Народног позоришта Зетске бановине.)

Душан Вуксан се није мирио са чињеницом гашења *Записа*. Сматрао ју је привременом. Стога је предузимао кораке за обнављање часописа. Штавише, у томе га нијесу омели ни неразумијевања, малтретирања и трауме које су му властодршци наносили честим премјештајима и пензионисањима. Имајући у виду, међутим, сатисфакцију коју је добијао уређивањем овог часописа, као и његову научну и културну мисију, иницирао је оснивање Друштва за проучавање историје Црне Горе, које је одржало своју оснивачку скупштину априла 1934. године. Међу главним програмским задацима Друштва било је обнављање и издавање *Записа*. Ово Друштво је почетком 1935. преименовано у Историјско друштво, са сједиштем на Цетињу. Тада је отпочела и друга серија обновљених *Записа*, која је текла од 1. јануара 1935. до 1. априла 1941. године. У томе временском интервалу изашло је 76 свезака на 4.864. странице. Вуксан је, иако главни уредник, био истовремено и најпродуктивнији сарадник часописа. Као што је већ речено, августа 1936, послѣје 26 година креативног рада, дефинитивно је напустио Цетиње и преселио се у Београд. Али, по одласку из Црне Горе није изгубио научно интересовање за проучавање њене историје. Тада је имао претензије да богату историјску грађу, коју је савјесно сабирао годинама, допуњава новим изворима, па да је потом систематизује, синтетизује и објелодани. Остао је и даље уредник и главни сарадник *Записа*, шаљући из Београда драгоцјену грађу, прилоге и студије за објављивање. Од цјелокупног опсега друге серије Вуксан је написао 70 посто. Очито, у том периоду главни терет уређивања часописа био је пао на одговорног уредника Риста Ј. Драгићевића, вјерног Вуксановог сарадника и настављача.

За вријеме окупације (1941—1944) Д. Вуксан је живио у великој немаштини. Да би се како-тако прехранио и одржао голу егзистенцију са члановима уже породице, био је принуђен да распарчава своју богату библиотеку, и то њен највреднији дио — богату колекцију рукописне књиге. Народној библиотеци Србије, чији су фондови били варварски уништени у априлској катастрофи 1941. године, продао је око 30 манускрипта од XIII до XVIII вијека. Са преосталим драгоцјеним егземпларима своје збирке није се раздвајао ни када је био — оронулог здравља, болестан и измењеног — везан за болесничку постељу. Умро је у болници 24. децембра 1944. у 63. години живота у тек ослобођеном Београду.

2

Од првих радова објављених у *Ловћенском одјеку* 1911. године, трајала је, безмало, док му се није затворио животни круг, научна дјелатност Душана Вуксана. Његових [око] осам стотина научних и стручних радова, објављених у бројним периодичним публикацијама, у Црној Гори и Југославији, као и у разним зборницима, алманасима и посебно, свједочанство су једне огромне енергије и вишпрене научне радозналости која се до задњих атома снаге посветила проучавању прошлости Црне Горе.

Вуксан је веома много писао о разним питањима црногорске просвјетне, културне, политичке, дипломатске, правне и економске историје. Сарађивао је у око 40 периодичних и публикација зборничког типа. Објављивани су му радови, поред већ помињаних публикација (*Дана* 1911—1912, *Ловћенског одјека* 1925. и *Записа* (1927—1941) и у овој црногорској периодици, алманасима и зборницима: *Алманаху-шематизму Зетске бановине* (Сарајево, 1931), *Зетском гласнику* (Цетиње, 1931, 1932, 1934—1941), *Јужњаку* (Цетиње, 1926), *Ловћенском одјеку* (Цетиње, 1934), *Пастиру* (Цетиње, 1936), *Правном зборнику* (Подгорица, 1933, 1935, 1937), *Прегледу* (Цетиње, 1930), *Слободној мисли* (Нижшић, 1927, 1935), *Стварању* (Цетиње, 1951), *Цетињу и Црној Гори* (Београд 1927) и *Црногорцу* (Подгорица, 1929). Уз то, оглашавао се у преко двадесетак међуратних часописа, зборника и споменица, што су излазили изван Црне Горе у разним мјестима Југославије, као: *Bulletin de l'Académie des lettres* (Београд, 1939), *Венац* (Београд, 1928, 1929), *Воља* (Београд, 1928), *Гласник Етнографског музеја у Београду* (1928, 1929, 1931), *Гласник Југословенског професорског друштва* (Београд, 1936—1937), *Гласник Народног универзитета Боке Которске* (Котор, 1936), *Грађа за повијест књижевности Хрватске* (Загреб, 1938), *Живот и рад* (Београд, 1928—1934), *Зборник за историју Јужне Србије и суседних области* (Београд, 1936), *Зборник у част Богдана Поповића* (Београд, 1929), *Јадранска стража* (Сплит, 1939), *Југославија* (Београд, 1935), *Књижевни север* (Суботица, 1927), *Летопис Матице српске* (Нови Сад, 1929, 1934, 1939), *Народна стража* (Загреб, 1929), *Нова Европа* (Загреб, 1927), *Политика* (Београд, 1929, 1937, 1938), *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* (Београд, 1926, 1927, 1930, 1932, 1935—1938, 1940), *Ријеч* (Загреб, 1928, 1931), *Споменик СКА* (Београд, 1935, 1938), *Споменица о херцеговачком устанку 1875. године* (Београд, 1928), *Српски књижевни гласник* (Београд, 1927, 1929), *Československo-jihoslovenská revue* (Праг, 1930—1931), *Шишићев зборник* (Загреб, 1929).

Било би немогуће у овако пригодном чланку побројати чак и најглавније његове стручне и научне радове. Не можемо, међутим, ни овом приликом оставити непоменуте његове монографске публикације, рачунајући под тим појмом и сепарате и посебне отиске. Ријеч је о следећим издањима:

- БИТКА НА ЦАРЕВОМ ЛАЗУ И ЈЕДАН НЕОБЈАВЉЕНИ ЦЕТИЊСКИ ЉЕТОПИС. — Цетиње, 1929, 12 стр.
Прештампано из *Записа*.
- ВЕЗЕ ВЛАДИКЕ РАДА С ХРВАТИМА. — [Загреб, 1929]; 511—516. стр. *Résumé*.
Посебан отисак из *Шишићевог зборника*.
- ВЈЕЧНОПАМЈАТНИК И АНАТЕМА. — [Београд, S. a.]; 236—241 стр.
Засебан отисак из *Прилога за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. X; св. 2, 1930.
- ВЛАДИКА РАДЕ И СКАДАРСКИ ВЕЗИРИ. — Цетиње, 1936, 25 стр.
Прештампано из *Записа*.
- ДА ЛИ ЈЕ ВЛАДИКА РАДЕ ПИСАО ИСТОРИЈУ ЦРНЕ ГОРЕ? — Цетиње, 1936; 12 стр.
Прештампано из *Записа*.
- ДВИЈЕ НЕПОЗНАТЕ ПЈЕСМЕ ВЛАДИКЕ РАДА. — [S. l.], 1926; 218—220 стр.
Засебан отисак из *Прилога за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. VI, св. 2, 1926.
- ДОЛАЗАК СИМА МИЛУТИНОВИЋА У ЦРНУ ГОРУ — Цетиње, 1931; 8 стр.
Прештампано из *Записа*.
- ЕПИСКОП МАРКО. Непознати биограф XIV вијека. — [Цетиње] 1925; 81—96 стр.
Посебан отисак из *Ловћенског одјека*, бр. 2—3, 1925.
- ЈЕДАН ЗБОРНИК НАРОДНИХ ЛИЈЕКОВА ИЗ БОКЕ. Београд, 1929; стр. [29] — 34. *Résumé*.
Прештампано из *Гласника Етнографског музеја у Београду*, књ. IV.
- КА ИЗУЧАВАЊУ ЊЕГОША. — [S. l., S. a.]; стр. [147] 151.
Посебан отисак из *Прилога за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. XI, св. 1—2, 1931.
- КЊАЗ ДАНИЛО. I Ступање на престо и прва година владе. — Цетиње, 1931; 20 стр.
Прештампано из *Записа*.
- КЊАЗ ДАНИЛО ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ. II Друга година владе (1853). — Цетиње, 1931; 25 стр.
Прештампано из *Записа*.
- КЊАЗ ДАНИЛО ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ. III Трећа година владе (1854). — Цетиње, 1936, 23 стр.
Прештампано из *Записа*.
- КЊАЗ ДАНИЛО ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ. — IV Четврта година владе (1855). — Цетиње, 1936; 15 стр.
Прештампано из *Записа*.
- КРОЗ ЊЕГОШЕВА ПИСМА. — Цетиње, 1938; 25 стр.
Прештампано из *Записа*.
- МАНАСТИР ОСТРОГ. Његова књига приложника и други записи. — Цетиње, 1935; 14 стр.
Прештампано из *Записа*.

- LES MOSAÏQUE DE RISAN (Risano). — Paris, 1932; стр. 77—86.
Посебан отисак из *Librairie Ernest Leroux*.
- НА ТРАГУ ЈОШ ЈЕДНОГ ЊЕГОШЕВОГ СПИСА. — [Београд, 1938]; стр. [442]—444.
Посебан отисак из *Прилога за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. XVIII, св. 1—2, 1938.
- НАРОДНИ СУД У ПРИМОРЈУ 1848. ГОДИНЕ. — Београд, 1929; стр. [105]—111.
Посебан отисак из *Гласника Етнографског музеја у Београду*, књ. IV.
- НЕКОЛИКО НЕДЈЕЉА У РИСНУ. — Цетиње, 1930, [6] стр.
Прештампано из *Записа*.
- ПЕДЕСЕТ ГОДИНА ЦЕТИЊСКЕ ГИМНАЗИЈЕ (1880/1—1930/1). — Цетиње, 1932; 46 стр. Коаутор Илија Зорић.
- ПЕТАР ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ И ЊЕГОВО ДОБА. — Цетиње, 1951; 391 стр.
- ПИСМА ОЗЕРЕЦКОВСКОГА, КОВАЉЕВСКОГА И ЧЕВКИНА ВЛАДИЦИ РАДУ — Београд, 1935; 28 стр.
Посебан отисак из *Споменика СКА*, LXXX.
- ПОЛИТИЧКИ ДОГАЂАЈИ У ЦРНОЈ ГОРИ НАЗАД 100 ГОДИНА. ЦРНОГОРСКИ УСЛОВИ ЗА САВЕЗ С ЕНГЛЕЗИМА 1812. године. — Цетиње, 1939; 15 стр.
Прештампано из *Зетског гласника*.
- ПРВА ГОДИНА ВЛАДЕ КРАЉА НИКОЛЕ. — Цетиње, 1936; 16 стр.
Прештампано из *Записа*.
- ПРЕГЛЕД ШТАМПЕ У ЦРНОЈ ГОРИ 1834—1934. — Цетиње, 1934, 178 стр.
- „ПРЕМУДРОСТ“ СВ. КИРИЛА ФИЛОСОФА. — [Београд, S. a.]; стр. 146—156.
Засебан отисак из *Прилога за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. IV, св. 1—2, 1935.
- ПРЕПИСКА МИТРОПОЛИТА ВАСИЛИЈА, МИТРОПОЛИТА САВЕ И ЦРНОГОРСКИХ ГЛАВАРА 1752—1759. — Београд, 1938; 94 стр.
Посебан отисак из *Споменика СКА*, LXXXVIII.
- ПРОГЛАШЕЊЕ МИТРОПОЛИТА ПЕТРА I ЗА СВЕЦА. — Цетиње, 1930, [7] стр.
Прештампано из *Записа*.
- ПУСТОЛОВ ДИМИТРИЈЕ ВУЈИЋ И ЦРНА ГОРА. — Београд, 1932; 14 стр.
Прештампано из *Живота и рада*.
- РУКОПИСИ МАНАСТИРА ПЕЋСКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ И ЦЕТИЊСКЕ МИТРОПОЛИЈЕ. — Скопље, 1935; стр. [133]—212.
Посебан отисак из *Зборника за историју Јужне Србије и суседних области, књига I*.

- ТРИ ПРИЛОГА ИЗ ОСТАВИНЕ ПОК. ЈОВАНА СУНДЕЧИЋА. — Загреб, 1938; стр. [122]—136.
Посебни отисак из *Грађе за повијест књижевности Хрватске*, књ. XVII, 1938.
- ФИНАНСИЈЕ ВЛАДИКЕ РАДА (1838—1841). — [Цетиње, 1932]; 8 стр.
Прештампано из *Записа*.
- ЦРНА ГОРА У 1804. ГОДИНИ. — [Београд], 1938, стр. [60]—108.
Посебни отисак из *Годишњице Николе Чупића*, књ. XLVII.
- ЦРНОГОРСКЕ ФИНАНСИЈЕ У XVIII И XIX ВИЈЕКУ 1723—1883. — Цетиње, 1936; 23 стр.
Прештампано из *Записа*.
- ЧИТАНКА ИЗ ЛИЈЕПЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ. — Цетиње, 1912; 94 стр.

У наведеним брошурама и књигама Вуксан је, као и у мноштву осталих објављених чланака и прилога, презентирао драгоцјену, до тада непознату фактографију, у чему и јесте превасходни научни значај његових радова. Иако у већини његових објављених радова недостаје акрибија и неопходна научна критичност, они представљају драгоцјене историјске изворе.

У интерпретацији крупнијих и сложенијих питања црногорске историје Вуксан своје судове и закључке није заснивао и ослањао на ширу аргументацију (грађу других домаћих и иностраних архивских фондова, релевантну стручну и научну литературу). Стога је у његовом научном стваралаштву *volens-volens* морало бити једностраности и површности, а понекад и пристрасне искључивости.

Вуксаново свакако најважније дјело *Петар I Петровић Његош и његово доба (1767—1830)* објављено је постхумно. Ову монографију је издало Научно друштво НР Црне Горе 1951. године (у редакцији Риста Ј. Драгићевића). Ово опсежно Вуксаново дјело у методолошко-садржајном поступку се ни по чему не разликује од осталих његових радова. Састоји се у великој мјери од цитата, од извода из писама и посланица (често датих у цјелости) и архивских извора поглавито цетињске провенијенције (с нешто архивске грађе из которског и бечких архива), објављених претходно у *Записима*. С тим у вези, редактор књиге и примјећује да је аутор „мислио да сав написани и прикупљени архивски материјал допуни нашом и страном научном литературом, али му то није дозволио тежак живот за вријеме окупације, па му је рукопис о Петру I и његовом добу остао без тих допуна а великим дијелом и без научног апарата.“¹ Пада у очи, међутим, Вуксаново насто-

¹ Р. Ј. Драгићевић, Неколико података о писцу и дјелу (У: Душан Д. Вуксан, *Петар I Петровић Његош и његово доба*, Цетиње 1951, стр. 372—373).

јање да изворе што је могуће више текстуално повеже у кохерентну цјелину, како би се добила рељефна слика епохе Петра I и његове личности — једне од најмаркантнијих у црногорској историји.

3

Душан Вуксан је у току нешто више од три деценије стваралачког рада, несумњиво највећи допринос дао нашој историографији објављивањем архивске грађе из црногорске прошлости. Године 1925. у *Ловћенском одјеку* започео је објављивање старих писама владике Саве Петровића и митрополита Петра I Петровића Његоша. Као уредник овог гласила позивао је на сарадњу и сакупљање сличних историјских извора. А када је, годину доцније, обновљен Државни музеј (1926), Вуксану се указала јединствена прилика да систематски ради на овим пословима. Осим руковођења Музејом, повјерени су му и послови (хонорарно) прегледа, пописа и стручног сређивања архивске грађе, која се тада налазила „на тавану под кровом Дома слободе“ Затечену грађу марљиво и педантно је депоновао у новообновљеном Музеју, прикључујући јој дворску архиву од изузетног значаја, са разним драгоценостима, која је била закопана у лименим сандуцима у дворишту Краљевског дворца за вријеме аустроугарске окупације Цетиња и откопана 1925. године.²

Првих дана рада на сређивању архивске грађе Вуксан је, према мишљењу Риста Драгићевића, „учинио важна научна открића“³ пронашавши преко 300 писама митрополита Данила, Петра I и Петра II Петровића Његоша и двије непознате пјесме овог пото-

² Ристо Драгићевић тврди да су „сандуци са старом архивом и разним драгоценостима“ пронађени и откопани 14. априла 1923. године, уколико се не ради о штампарској грешки (уп. Р. Ј. Драгићевић, *Државни музеј на Цетињу 1896—1956*, Историјски записи, 1957, св. 1—2, стр. 81). Из података које Вуксан пружа закључује се да је архива, ипак, откопана двије године касније (1925). О томе, као и о условима под којима је сређивао архивску грађу, Вуксан је забиљежио: „Примајући године 1926, од т. зв. Комисије за попис дворске имовине Краља Николе, међу осталим и Архив, видео сам да се он налази у страшном стању. Откопан прошле, 1925. године, Архив је био још мокар; пропадао је свакога дана и било је велико питање, да ли ће се моћи ишта од тог огромног историјског материјала спасти. Архив је био напола труо — лежао је под земљом пуних пет година — и распадао се, тако рећи, пред очима. Узалудна је била сва брига, да се акта конзервишу, остало је једино, да се препишу, у колико је то још било могуће. Ја сам био тада, а и за дуго година после, сам у Архиву; без много радне снаге није су ту могло учинити божна што. Поред свега мога настојања, Министарство Просвјете, у чију је надлежност спадао Архив, није ни тада, па ни до данас обратило овом знатном Архиву потребну пажњу, нити је поставило ма и најмањи број стручних лица, која би Архив средила и учинила га науци приступачним“. (Уп. Душан Д. Вуксан, *Прва година владе Краља Николе*. П.О. из Записа, Цетиње, 1936, стр. [1]).

³ Р. Ј. Драгићевић, *Државни музеј на Цетињу 1896—1956*, Историјски записи, 1957, св. 1—2, стр. 85.

њег. Драгићевић додаје да је Вуксан, радећи сâм на стручном сређивању архивске грађе, само током новембра средио 116 докумената до епохе Петра I и 42.140 докумената од почетка његове владе до краја 1915. године.

Д. Д. Вуксан је, овјестан значаја публикавања архивске грађе за њено научно проучавање и валоризовање, с јесени 1926. дао иницијативу Министарству просвјете за покретање часописа под називом Архив за културну и политичку историју Црне Горе. Ова његова идеја ће се реализовати наредне 1927 године, када ће се, у јулу, појавити познати међуратни часопис *Записи*, у чијим је двјема серијама (1927—1933. и 1935—1941) објавио *in extenso* 4.450 нових архивских докумената. Од значаја је посебно што су објављиване тешко читљиве влагом оштећене архивалије, које су биле у земљи закопане. Само у другој серији опсега 4.864 странице — 3.592 је написао и приредио искључиво он. За разлику од прве серије, у којој је више фрагментарно и без неког одређеног плана објављивао грађу, у другој серији — почев од прве свеске за 1937 годину (књ. XVII), Вуксан је, како су својевремено констатовали Т. Никчевић и Б. Павићевић, „почео да систематски објављује старе исправе, не само оне чији се оригинали налазе у фондовима Архивског одјељења, већ и неке друге материјале из приватних збирки као и неке пописе Вука Стефановића Караџића. Јока М. Поповића, неке из манастира Острога“.⁴

Из вишегодишњих мукотрпних архивских претраживања, преписивања и сабирања докумената Душана Вуксана, резултирале су и три посебне збирке драгоцене грађе, које је он приредио за штампу. То су:

- ПОСЛАНИЦЕ МИТРОПОЛИТА ЦРНОГОРСКОГ ПЕТРА I. — Цетиње 1935, 261 стр.;
- СПОМЕНИЦА ПЕТРА II ПЕТРОВИЋА ЊЕГОША — ВЛАДИКЕ РАДА 1813—1851—1925. — Цетиње, 1926, LX+194 стр.;
- ПИСМА ПЕТРА II ПЕТРОВИЋА ЊЕГОША. Књ. I. — Београд, 1940, XVI+599 стр.

У збирци *Посланице Петра I* објављено је 245 писаних аката разне садржине, написаних у Владичиној канцеларији у Цетињском Манастиру. То су разна писма и посланице, чије је концепте Петар I лично састављао од 1790. до 1830. године, а писари преписивали и упућивали онима којима су били намијењени — црногорским и пограничним племенима (и њиховим главарима), кметовима, народним судијама и свештеницима. Објелоданило их је Цетињско историјско друштво 1935. године (од њих је раније било објављено свега 25 посланица). Ова збирка представља драгоцену

⁴ *Црногорске исправе XVI—XIX вијека*. Уредник Томица Никчевић и Бранко Павићевић. — Цетиње 1964, стр. IX—X.

ни, аутентични материјал за расвјетљавање унутрашњих и спољних прилика времена Петра I Петровића, за познавање његове личности и државничке дјелотворности, увођење правног поретка и стварање правне свијести код Црногораца. Не смије се при том заборавити да „Посланице“ имају и значајне литерарне и филолошке врлиједности — писане су чистим народним језиком.

Споменица која је 1926. године издата на Цетињу у редакцији Душана Вуксана, поводом свечаности организованих приликом преноса Његошевих кости 1925. из Цетињског Манастира на Ловћен (Језерски врх), у оквиру програмираних јубиларних издања,⁵ састоји се из два дијела. У првом дијелу је дат извјештајни преглед прославе на Цетињу и Ловћену, а други дио садржи, поред неколико текстова других аутора, 223 писма и документа владике Рада (и о њему) што их је приредио Д. Вуксан — од којих је 78 приређивачу уступио проф. Павле Половић (стр. 41—162).

Непуну деценију и по изласку *Споменице*, Вуксан ће објавити и 757 Његошевих писама у књизи *Писма Петра II Петровића Његоша* (Београд 1940), од којих се 525 први пут појавило (212 у *Споменици*). „Књига прва“ Његошевих писама не садржи читаву његову кореспонденцију (нијесу обухваћена писма што су их други писали Његошу). Она обухвата првих једанаест година Његошеве владавине (1830—1841). Треба истаћи да Вуксан није дирао у Његошеву ортографију и интерпункцију, објављујући их „онако како су изашла испод руке Његошеве“ Писма је исписивао са копија оригинала које су Његош, односно његови секретари одлагали у *Исходјашчем журналу* (протоколу), који се чува у Државном музеју на Цетињу. Ради лакшег сналажења и јединствене коришћења „Писама“ Вуксан је давао и њихов краatak садржај с аноотацијама — донио опширан регистар и рјечник мање познатих ријечи у преписци. — Књига је, с разлогом, оцијењена и од стручне и научне критике као „прави акт пијетета према Његошу“, који доприноси познавању његовог живота и дјела — пјесничког генија и државотворне мудрости, политичке и културне историје Његошева времена.

И поред тога Вуксановој редакцији и „Посланица“ и „Писама“ могу се учинити озбиљне замјерке, утолико прије што му је ученост омогућавала да их стручније припреми, снабдије нужним коментарима текста и одговарајућим регистрима. Тиме би његове збирке још више добиле научни карактер и значај. Приговори ове врсте посебно му се могу дати за Његошева писма. Приликом њиховог оређивања и припремања за штампу није им дао једну континуирану нумерацију, а код прављења „Индекса

⁵ Припремљено је у Београду јубиларно издање Његошевих целокупних дјела — књига прва (1926) и књига друга — мањих дјела (1927) с коментаром Милана Решетара. Биле су планиране и повјерене проф. Павлу Поповићу још двије књиге: студије о животу и раду Његошевом и Његошевим писмима, али, на жалост, Поповић није успио да ту идеју оствари.

писама с појединим кореспондентима“, кореспонденте је узбу-чио по именима, а не, како је уобичајено, по презименима (Sic!). Тиме је увелико умањена ефикасност коришћења пратећих помага, тј. отежана научна употребљивост приређених књига.

Иако би се, поред истакнутог, са становишта савремених методолошких захтјева могло још понешто подврћи научној критици, када је ријеч о начину објављивања историјских извора Д. Вуксана (испуштање дјелова текста, цитирање и употреба докумената, погрешно датирање, неадекватно детерминисање наслова и сл.), његов рад на објелодањивању грађе од великог је значаја за реконструкцију историјског развитка Црне Горе, њеног друштвеног и економског развоја; настанка државних и других институција црногорске културе; њеног етноса и културног бића у цијелини.

4

Значајне заслуге стекао је Душан Вуксан и својим радом на ретроспективној библиографији црногорској. Из тог домена вриједна су два његова дјела:

- ПРЕГЛЕД ШТАМПЕ У ЦРНОЈ ГОРИ 1834—1934. — Цетиње, 1934, 173 стр., и
- ПОПИС КЊИГА ШТАМПЕНИХ У ЦРНОЈ ГОРИ од 1494. до 1940. Прилог југословенској библиографији. — 152, 3 листа (рукопис).

Вуксанов *Преглед штампе*, илустровану монографију, објавила је године 1934. штампарија „Обод“, поводом стогодишњице Његошеве штампарије, док му је у рукописној оставштини затечено позамашно дјело „Попис књига“

Преглед штампе у Црној Гори 1834—1934. године представља, заправо, прву историју црногорских периодичних публикација. Аутор је библиографски обрадио релевантне податке за 36 новина, 12 часописа, 11 календара, 6 стручних листова, 6 омладинских листова и алманаха, 5 службених листова, 4 народна листа, 3 алманаха и 1 шаљиви лист, што укупно износи 84 периодична наслова. Након кратког предговора Вуксан је говорио уопштено о свакој врсти, а онда је давао библиографски запис за сваки наслов појединачно, његов историјат и оцјену садржаја, анализирао рад уредника и сарадника и т. сл. Понекад су његови судови убједљиво дати, некад уздржани, каткад исхитрени и субјективно обојени (на примјер о „Зети“, о омладинским средњошколским алманасима, итд.). Штавише, о једном дијелу периодике није дао комплетне податке. Могу му се учинити и озбиљни приговори што је изоставио периодику са подручја Боке Которске, емигрантску, илегалну и непријатељску штампу (из периода аустроугарске окупације 1916—1918). Но, и поред ових мањкавости и недоста-

така, Вуксанова књига је пионирски рад у области библиографије црногорске периодике.

У Вуксановој оставштини пронађен је дактилографисани рукопис „Попис књига штампаних у Црној Гори“, у којему је обрађено преко 1.350 публикација штампаних у временском распону од 1494. до 1940. године. Овај рукопис се чува у Централној народној библиотеци СР Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“ на Цетињу. Састоји се од три дијела (сваки дио је означен одговарајућим римским бројем као спис). — *Први спис* (без наслова) садржи 245 библиографских јединица; *Други спис* чине издања „Браће Кавача“ из Никшића (свега 17 библиографских јединица); *Трећи спис* — Пописа књига штампаних у Црној Гори од 1494. до 1940. године садржи 1.099 библиографских јединица. Вуксанов рукопис је веома исцрпно и сериозно обрађен; више од 90% публикација аутор је обрадио по принципу *de visu*. Започето је било његово објављивање у *Стварању* (1951), али је, на жалост, из непознатих нам разлога прекинуто. Рукопис је обилато коришћен приликом израде *Прегледа штампарско-издавачке дјелатности у Црној Гори 1494—1954*, који је урадила стручна комисија по налогу Одбора за прославу 460-годишњице Црнојевића (Ободске) штампарије и умножила га на гештетнеру 1955. године у 80 примјерака.

Завршавајући овај преглед живота и рада Душана Вуксана, треба истаћи да је овај вриједни Личанин својим стваралаштвом задужио југословенску, а надасве црногорску историографију и културу. О томе најрјечитије и мјеродавно казују ријечи истакнутог југословенског историчара Виктора Новака: „Вредноћа и *sanctus amor patriae* овог плодносног историчара, учинили су, да смо управо кроз његова дела и прилоге и његовог ванредног организаторског посла око историјских истраживања у Црној Гори упознали боље и непосредније величину прошлости најхеројскије наше покрајине“.⁶ Одиста, Вуксан је дао значајан прилог изучавању политичке, економске, просвјетне и уопште културне историје Црне Горе. Његови радови⁷ су били и остали незаобилазни извор података за све оне научне и културне раднике који се баве изучавањем црногорске прошлости и културног наслеђа црногорског народа.

⁶ В. Н. Одрзак Душана Вуксана са Цетиња. — Југословенски историјски часопис, 1936, св. 1—4, стр. 458.

⁷ Др Ђоко Пејовић је дао до сада најкомплетнији попис Вуксанових радова, истина, несистематизован и непотпун, па се осјећа потреба за прављењем комплетне његове библиографије по савременим стандардима. (Уп.: Др Ђ. Пејовић, *О личности и дјелу Душана Вуксана*. — Историјски записи, 1965, књ. XXII, св. 1, стр. 121—133.)